

Migració

Ponència per al Primer Congrés Associacionisme Cultural Català

Salvador Cardús - Universitat Autònoma de Barcelona, Octubre de 2008

1. El context de crisi associativa

En el marc del Primer Congrés de l'Associacionisme Cultural Català, hom s'ha proposat reflexionar sobre l'impacte social dels nous moviments migratoris, ara amb orígens més llunyans -i no tan sols en el sentit territorial- i la seva relació amb les nostres associacions. No es tracta pas d'una experiència nova, per molt que les noves immigracions presentin algunes particularitats diferencials respecte de casos anteriors. En canvi, el que probablement és més nou, és la mateixa realitat de la societat catalana i la seva capacitat actual per incorporar aquests nous contingents de població. Ha canviat la realitat del país, i en relació a allò que ens interessa, ha canviat la pròpia realitat associativa que, per ella mateixa, ja viu una situació de crisi l'inici de la qual no és d'ara sinó que ja arrossega gairebé un parell de dècades.

No és ara el moment, ni és l'encàrrec que ens han fet, d'analitzar a fons aquesta crisi prèvia de l'associacionisme cultural. Però si no la tinguéssim present, tampoc no sabríem com hem d'encarar els desafiaments que, com el de les noves migracions, s'afegeixen als que ja tenim plantejats. Per això, ni que de sigui manera molt sintètica, hi farem referència.

En una conferència a Avià sobre el futur de l'associacionisme, ara fa exactament una dotzena d'anys, ja sostenia que després d'un període de relativa eufòria que hauríem de situar a finals dels anys setanta, coincidint amb les expectatives que havia generat el procés de transició a la democràcia, l'associacionisme va topar

molt ràpidament, a principis dels vuitanta, contra dues conseqüències no previstes d'aquells canvis tan positius pel país. D'una banda, la normalització institucional deixava sense sentit la funció de suplència política que aquestes associacions havien tingut. De l'altra, en bona part, l'associacionisme quedava orfe de lideratge pel traspàs dels seus quadres organitzatius a la política professional. Per fer les coses més difícils, sovint l'administració pública ocupava el territori de l'associacionisme establint-hi una franca competència deslleial. I, a més, per primera vegada, a l'associacionisme se li exigien uns compliments formals - impostos, gestió, reglamentacions urbanes, de sanitat...- pels quals no estava preparada ni tenia els recursos adients.

Certament, no tots els problemes venien de fora. De fet, el model clàssic d'associacionisme ha entrat en crisi per molts d'altres factors. Assenyalarem-ne alguns. En primer lloc, hi ha la qüestió de la territorialitat que, en temps de comunicacions ràpides, de mobilitat espacial continuada i de la possibilitat de relació social a través de xarxes que no exigeixen la presència física, ha perdut bona part de la seva raó de ser. El carrer, el barri, la vil·la, ja no són l'únic ni el principal espai de relació social possible. En segon lloc, s'han multiplicat les oportunitats de lleure, en la mateixa mesura que aquest ha passat a ser objecte de mercantilització i ampliar-se'n l'oferta fins a extrems inimaginables fa vint anys. Tercerament, la cultura de massa ha sabut donar respostes precises, ràpides i específiques a les expectatives de diversió dels ciutadans i per això ha ocupat una franja molt important del temps de lleure diari, a part de realitzar un paper social disciplinador de primer ordre. En quart lloc, i en la mesura que aquests canvis esmentats afavoreixen especialment els joves, l'associacionisme clàssic ha vist, amb poques excepcions, com envellien i es reduïen els seus efectius. I, per algunes de les raons que s'han esmentat primer, alguns dels antics punts forts de l'associacionisme -com disposar d'una seu social física-, ara, es convertia en un pes insostenible per raons econòmiques, sobretot en la mesura que baixaven els membres disposats a pagar quotes per uns serveis que sovint l'administració pública ofereix gratuïtament.

Per acabar de dibuixar millor el perfil d'aquest panorama de crisi, també caldria afegir algunes consideracions que la relativitzen des d'un punt de vista global però que no l'alleugen des del punt de vista de les pròpies associacions. Així, com a mínim, no podem perdre de vista tres àmbits en els quals un cert tipus d'associacionisme s'ha desplegat de manera àmplia, sovint sense prendre el nom de "cultural", per bé que li ha "pres" efectius i objectius. En primer lloc, hi l'aparició d'un nou tipus d'associacionisme que funciona sota el nom d'ONGs o de voluntariat, i que ha trobat en aquest model una possibilitat objectiva de creixement, no tan sols perquè s'adapta millor als seus propòsits, sinó també pel fet que l'administració hi ha destinat quantitats molt superiors de recursos que les que ha destinat a l'associacionisme cultural clàssic. En segon lloc, ha aparegut un associacionisme vinculat a institucions educatives o sanitàries, veïnals o per grups d'edat: associacions de pares i mares; associacions de suport a malalts crònics; associacions de veïns que organitzen les festes majors del barri o de la urbanització o casals de joves i d'avis, només per citar alguns casos. Finalment, hi ha una extraordinària activitat associativa opaca i informal: clubs d'opinió, tertúlies regulars al voltant d'una taula de restaurant; ràdios i TV locals i ara, associacionisme virtual però d'una gran força de convocatòria a través d'Internet. No és tot això, també, noves formes d'associacionisme cultural?

És, doncs, en aquest marc ara tot just dibuixat amb quatre pinzellades, on hem d'inserir la nostra preocupació per l'associacionisme cultural i la seva relació amb les noves migracions.

2. Les noves migracions: el punt de partida

L'ample coincidència en la diagnosi -potser no tant en els remeis- de les aportacions dels participants d'aquest congrés en relació a les vinculacions dels novíssims catalans amb l'associacionisme cultural, ens en permet fer una síntesi endreçada que ara exposem.

2.1 Els participants als diversos grups de reflexió sobre les migracions constaten de manera unànime l'escassa presència de persones que provenen de les migracions estrangeres recents en l'associacionisme cultural català

2.2 En alguns casos, s'insisteix en la dificultat dels processos d'integració i es mostra un cert temor per allò que podria ser un procés de guetització d'aquests nous grups de residents a Catalunya

2.3 D'altra banda, no sembla que la dificultat vingui del poc interès d'aquestes persones estrangeres per associar-se, ja que es considera que s'associen fins i tot en major proporció que els autòctons

2.4 Alhora, és general la consciència del paper positiu que podria i hauria de tenir l'associacionisme cultural a l'hora d'afavorir la vinculació i la incorporació dels nous residents al país d'arribada, i en especial a la seva llengua i cultura

2.5 Hi ha qui creu que l'administració pública no és prou conscient d'aquest paper positiu de l'associacionisme culturals i que no hi confia ni poc ni gens. Tanmateix, també és general la reflexió autocrítica sobre les dificultats de l'associacionisme per trobar el camins adequats per connectar amb aquests nous grups de població

2.6 Tots els participants expressen, sense reserves, la seva voluntat d'afavorir el coneixement mutu i d'incrementar la interrelació entre les respectives associacions i aquests nous ciutadans

2.7 Des de posicions parcialment discrepants, o fins i tot contradictòries, es proposen diverses estratègies d'aproximació i trobada -relativament vagues- que es discutiran en la tercera part d'aquest document, i que van des d'un ben intencionat "sortir a buscar-los" fins a fórmules acadèmiques d'efectes incerts com organitzar jornades o fer investigacions

2.8 Finalment, hi ha una coincidència quasi general en el fet que, sigui com sigui, aquesta relació, aquesta aproximació, s'ha de construir comptant amb el paper cohesiu de la llengua pròpia del país i que hauria de ser comuna de tots plegats: el català

2.9 Amb alguna excepció, i partint del respecte a la diversitat, hom considera que la llengua i la cultura del país han de tenir un paper de referència en aquests processos d'incorporació dels nouvinguts, d'altra banda, des d'una posició sempre oberta al canvi d'ambdues parts

2.10 També sembla clar que, de manera implícita, es diposita en la supervivència del català com a llengua comuna l'esperança en el futur en plenitud de la nació catalana

Com es pot observar, les reflexions que es fan sobre la relació de l'associacionisme cultural i els novíssims catalans, serien extensibles a les dificultats més generals de connexió amb un públic jove o, en general, socialment més amplis. En tot cas, es

podria pensar que allò que ja són els desafiaments propis de l'associacionisme, davant de la nova població que ha arribat recentment al país, s'accentuen o, més simplement, es fan més visibles. Ho constata el fet que hom s'adoni que, efectivament, no es tracta pas de manca de cultura associativa. La població que fa poc que resideix a Catalunya, més o menys formalment organitzada, s'associa per practicar esports, per celebrar festes de la seva pròpia tradició cultural d'origen, per anar a les seves pròpies esglésies o per defensar els seus drets i els seus interessos.

Una de les claus de tot plegat, és adonar-se que la bona salut de tot associacionisme rau en la seva capacitat per fer-se necessari. Dit d'una altra manera, que respongui a algun tipus d'interès, bé sigui personal, bé sigui col·lectiu. Des de la necessitat de relació i companyia fins al desig de comprometre's per una causa justa; des de la recerca d'un reconeixement personal en un marc social més ample fins a l'ocupació satisfactòria del temps de lleure. En un cert sentit, la "transcendentalització" dels objectius de l'associacionisme cultural, el fet de presentar-se com a una activitat "desinteressada", quan no "sacrificada" i "altruista" en benefici d'uns alts valors, pot produir just els efectes contraris als esperats. Per això, en el cas de la incorporació de població arribada els últims anys, la qüestió també s'hauria de plantejar en termes d'interès. Què pot trobar un nou català en l'associacionisme cultural que satisfaci el seu interès personal? Què li oferim? Li és útil, posem per cas, per certificar davant l'administració, el seu arrelament social? I, en qualsevol cas, com que l'interès ha de ser mutu, també cal fer la pregunta en l'altre sentit: què hi guanya l'associacionisme cultural amb aquestes noves incorporacions? Si hom trobés respostes a les preguntes anteriors, podríem dir que ja som en camí de resoldre el desafiament que se'ns ha plantejat. A l'últim punt de la ponència hi tornarem.

3. Els dilemes que planteja el debat sobre la immigració

Com és lògic, aquesta ponència ha de resoldre la complexitat, i a vegades la imprecisió i contradicció conceptual, de les diverses aportacions. No és una qüestió de definicions sàvies o ignorants, de qui té la raó i qui s'equivoca, sinó de quina concepció de fons es té a propòsit d'allò que volem discutir i que ens portarà a unes conclusions o altres, a unes iniciatives o altres. I la primera i principal qüestió plantejada, té a veure amb una certa interpretació d'allò mateix que aquí en diem "els immigrants". D'una banda, hi ha la temptació d'imaginar-los, de "pensar-los", com una mena de col·lectiu homogeni, portadors d'una condició social, a més, gairebé inalterable en el temps. En aquest cas, la condició d'immigrant esdevé pròpiament un "estigma", una marca per tota la vida. De passada, es confon la condició administrativa d'estranger amb la social d'immigrant. És a dir, se'n parla com tots ells si compartissin unes característiques comunes, i sobretot, sembla que d'immigrants, ho haguessin de ser per sempre, per raó de la seva estrangeritat de naixement. Una de les conseqüències més escandaloses d'aquest punt de vista, és la que porta a parlar d'"immigrants de segona generació", com si la condició d'immigrant s'heretés.

Hi ha, però, una altra manera de veure-ho, i és la proposta que faig ara i aquí. Es tractaria de reconèixer que la condició d'immigrant és molt variada, que es pot viure de maneres molt diferents i, en qualsevol cas, que més enllà de la seva voluntat de cada persona concreta, aquesta condició està sotmesa a un procés poc o molt accelerat de dissolució en el temps. De la mateixa manera, aquesta posició pressuposa que els catalans autòctons tampoc no constituïm -mai no ha estat així- un tot homogeni i que -és una obvietat- els temps i les noves condicions socials ens

canvien inexorablement. Com he escrit en alguna altra ocasió, la mateixa condició moderna ens acaba fent a tots immigrants en el nostre propi país.

En aquesta línia de precisions necessàries per avançar en la nostra reflexió, i com a conseqüència del primer dilema que hem plantejat, es constata que generalment es parla en termes de "ells i nosaltres", de forasters i autòctons. I aquesta idea accentua la idea que hi ha una realitat autòctona que s'origina en el principi dels temps, i una realitat forastera que desafia el futur de la primera. Això oculta un altre fet decisiu per entendre el país i la cultura dels catalans: som un país d'immigració, o si es vol, som un país d'antics immigrants. No pas només des de mitjans de segle XX, sinó "des de sempre", o si més no, des de les polítiques de repoblament de finals del primer mil·lenni. "Terra de pas", s'ha dit, amb una notable inexactitud, perquè aquí la gent resulta que no passa de llarg sinó que s'hi queda. Potser seria més adequat parlar de "terra d'arrelament". I, és clar, la nostra cultura, en tota la seva heterogeneïtat, és expressió d'aquests múltiples orígens, per bé que als nostres ulls, curts de vista, ens sembli que tot té un únic i llunyà punt de partida.

Aquesta consciència de que actualment no som davant de cap procés que no haguem conegut tantes altres vegades, i fins i tot amb més intensitat quantitativa i qualitativa, ens hauria de permetre tenir una visió menys dramàtica i més esperançada respecte del nostre futur. El dilema, aquí, és d'una banda, si ens seguim pensant, els autòctons, com un grup de "catalans de tota la vida", que no voldria dir altra cosa que d'un parell o tres de generacions com a molt, i si seguim pensant en la cultura catalana com un tot coherent i amb un sol origen, fet que és empíricament fals. O bé, d'altra banda, si ens reconeixem com a terra d'immigrants: és a dir, que un dels nostres trets identitaris "essencials" és no tenir "essències", que la nostra identitat no coincideix en un passat únic sinó en la construcció d'un futur comú.

També és fruit d'aquestes simplificacions del llenguatge corrent el fet que ens arribem a imaginar que les cultures, quan hom migra, es porten completes a l'esquena, a la motxilla, com qui arriba amb tot l'aixovar. Però quan es marxa de casa s'arregla l'imprescindible, i la resta, amb tot el dolor que es vulgui -a vegades, també amb alegria- ho hem d'abandonar. Les formes culturals pertanyen als contextos històrics, territorials, econòmics i socials que les han creat, i no es poden transportar i ser replantades a qualsevol lloc. Fora de l'espai i del temps propis, les formes culturals només es poden conservar protegides dins d'una peixera, o si es vol, només sobreviuen folkloritzades i en museus vius que també podríem anomenar "parcs temàtics" culturals. En posaré un exemple: es podria seguir conservant una cultura catòlica pietosa a l'estil de la de la postguerra, els anys quaranta o cinquanta, a principis del segle XXI? De cap manera: ni el catolicisme més conservador ja no té res a veure amb aquell marc social que va alimentar, d'altra banda, tantes vocacions religioses.

Es pot dir, doncs, que "dialoguen" les cultures? No: dialoguen les persones des d'experiències culturals diverses i personals, sovint des d'experiències contradictòries, i en situacions on la comprensió no sempre depèn de la bona voluntat subjectiva sinó de les possibilitats objectives d'intercanvi comunicatiu. Això té conseqüències decisives per a allò que ens preocupa sobre l'associacionisme cultural i les noves migracions, és clar. Per exemple, el diàleg, la participació, s'ha de buscar entre associacions "nostres" i "seves", o allò que cal buscar és una participació personal, individual, entre individus iguals a nosaltres, en associacions que han de ser per a tots? I, la trobada, és més fàcil enmig d'una festa "multicultural" on cadascú ha d'exagerar la seva particularitat i folkloritzar-la, o el que cal és reconèixer-nos com a membres d'un mateix destí futur, on partint cadascú dels seus gustos, amb el temps, anirem confluint? Cal buscar l'exacerbació

del dret a la diferència cultural, per tal que cadascú sigui alguna cosa, o més aviat cal fomentar la "indiferència", especialment si parlem simplement de "gustos" - indumentària, alimentació...-, en el sentit que han sostingut alguns antropòlegs, precisament com a camí més dreturer per tal de fer possible la trobada?

4. Les propostes d'acció

Les propostes dels diferents participants en els grups de treball coincideixen en alguns trets generals, i divergeixen en aspectes concrets. Buscant els punts comuns i orientant-los en el sentit que proposa la ponència, les propostes es podrien concretar de la següent manera:

1. Considerar el reconeixement dels novíssims catalans, no com a l'acceptació d'uns estranys, sinó com la manifestació ja coneguda d'una realitat que és pròpia d'una terra d'immigració. És a dir, amb aquesta actitud, es tractaria de participar activament en el procés de dissolució de la condició d'immigrant, respectant els ritmes de les voluntats individuals de canvi tant dels nous com dels vells catalans, sabent que és un procés que afecta les dues parts, que demana flexibilitat i una relativa acomodació mútua, encara que en proporcions desiguals.

2. Elaborar projectes de treball específics que facilitin aquesta trobada. I estem pensant no tan sols en els continguts, que com s'ha dit abans haurien de satisfer interessos d'uns i altres, sinó sobretot en els processos d'informació, d'invitació, d'acolliment i de consolidació de la participació. D'una banda, es tracta de prendre consciència del fet que la pròpia tradició "autòctona" ja és filla de velles migracions, que res no és "autèntic" o "original" i per tant, que el futur també serà fruit d'una negociació. Que no recordem que la mateixa llengua que ara parlem ja és fruit d'una colonització estrangera? D'altra banda, cal vincular l'associacionisme als avantatges objectius que aporta a qui hi participa. Exagerar la dimensió "altruista", com s'ha dit, a més de ser una forma d'autoengany, impediria que altres interessos hi trobessin una via legítima d'expressió. Amb els novíssims catalans podria passar el mateix que amb els joves: que un determinat associacionisme no els oferís cap avantatge i, per tant, malgrat dir que es busquen joves, de fet, se'ls expulsés del projecte.

3. Valorar les aportacions innovadores que poden representar per a la pròpia tradició, tal com ha estat sempre, les influències culturals diverses dels nouvinguts. La música ens ofereix un model extraordinari del paper dinamitzador d'aquestes influències mútues entre corrents transnacionals, en com n'ha estat d'inspiradora la melodia popular per a la música clàssica, en la mateixa complexitat cultural del flamenc que vincula un ampli espai mediterrani o en els espirituals negres i com han marcat el blues i el jazz, etc. No hi haurà participació si no hi ha interès mutu. I no es pot avançar en la relació si prèviament no s'abandona una certa concepció, d'altra banda falsa, de la "puresa" de les arrels culturals.

4. Renovar a fons les formes de comunicació que ens tanquen en cercles molt reduïts. La majoria de les actuals formes de comunicació de les associacions expressa una actitud resistencial, construïda a la defensiva, que provoca el contrari del que diu que pretén. Caldria revisar a fons els missatges implícits en determinats "principis", per si no fos el cas que el principal obstacle per a la participació no fóssim les mateixes associacions.

5. No renunciar mai a la llengua catalana com a espai de trobada comuna. La llengua és la nostra columna vertebral i la garantia d'una continuïtat dins d'un

inevitable procés de canvi accelerat i cada vegada més obert. I ara ja no parlem d'un context en el que conviuen dues llengües, sinó d'una realitat plurilingüística que realment obliga a definir una llengua franca, d'intercomunicació i de relació en l'espai públic i compartit, i que ha de ser el català. Vet aquí una contribució decisiva que pot fer l'associacionisme cultural obrint les portes als novíssims catalans.